

Míg eltűnünk a színről

Úgy alakult a sorsom, hogy századunk szinte minden földrengető eseményéhez fűződtek személyes emlékeim. Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy aránylag könnyen igazodtam el társadalmi katalizmák idején. Amilyen nyugtalan természetű voltam egyébként, olyan összefogottság szállt meg ilyenkor. S benyomásaim is annál mélyebbek voltak, minél több közük volt a köröttem forrongó világhoz. Ezért éreztem én is, életem utolsó szakaszán, elkötelezettségnek élményeim egybe-fűzését.

Hányatott életkörülményeink s lassan kristályosodó tapasztalataink folytán valahogy későn fogtunk múltbeli emlékeink felszínre hozásához, rendezéséhez, elemzéséhez. Meghaladtuk a hatvan-hetven évet, amikor emlékirat, többé vagy kevésbé regényes önéletrajz, esszébe font emlékezés formájában létszükségletként napvilágra hoztuk e régi műfaj mai termékeit. Ennek a folyamatnak már csak az állhatná útját, ha felülkerekednék az a végzetes vélekedés, amely sokallja az ilyesmire fordított papírost. Amely nem tekinti nemzetiségi létformánk kovásának az ilyesmit.

Közéleti gondjaink nyomán mégiscsak hozzáfogtunk az útkeresés sok évtizedes vergődéseinek irodalmi feldolgozásához. Váratlan történelmi csapásokat átvészelve eljutottunk egyéni és kollektív életünk tudatosításának arra a fokára, ahol a közlésvágyat már nem csupán az egyéni életünk fordulatain való merengés, hanem súlyos társadalmi tanulságok levonása is hajtja.

Mert hát az emlékezés, még ha oly hű is szándékozik lenni a valósághoz, nem elegendő önmagában. Nem hiányozhat belőle a történések gyökeréig vezető elmélyülés. A ló egyik oldaláról a másikra való átesés helyett múlt és jelen magasabb szintű összefogása. Hogy mennyiben sikerült ez, kritikusaink és olvasóink döntenek el.

De mi is az, ami mindebből szellemi örökségül megmarad nemzedékről nemzedékre? Elsősorban kétségkívül az írói remeklés. Néha azonban mindaz, ami elevenen őrzött, lényeges társadalmi mozzanat. Úgy érzem, hogy az utóbbi súlya növekszik a mi éles történelmi fordulatokat jelző világunkban. Vannak persze, akik nem elégszenek meg ezzel. Akik megbotránkoznak azon, hogy életünk-halálunk latba vetésével sem tudtuk megváltani a világot. Akik hátat fordítva a mindjobban világosodó tényeknek, a szemfényvesztő sámánkodás bódulatát keresik az értékelések leszűrt konklúziói helyett.

Persze, könnyebb fehér-fekete alapon, a hozsannázás vagy a semmibebevés módszerehez folyamodni, mintsem szembenézni a bonyolult valósággal. De vajon haszontalan, sőt elhibázott dolog lett volna mindaz, amit egy hazug világ önleplezése közepette forradalmi eszményeink megvalósításáért cselekedtünk egy ellentmondásokban hánytorgó társadalom mostoha kebelén? Vajon abban lenne minden kérdéses folyamat nyitja és megoldása, hogy mi, még mindig itt lábatlankodó örök útkeresők, összefoldozott batyunkkal együtt, minél hamarabb eltűnjünk a színről?

A végigsínylett viszontagságok filmképe azonban inkább fokozott megvilágításra, összefüggések feltárására vár, mintsem gyorsított ítéletre. Mert ha Kutató Sámuelként nem is találtunk fel minduntalan időtállóan tűnő elvont bölcsességeket, tájékozódásunk lehetőségai között, úgy-ahogy mégiscsak megálltuk a helyünk.

Távol áll tőlünk, hogy szoborrá akarnánk merevedni. De tétlenek sem maradhatunk addig, amíg annyi zűrzavaros nézet ferdíti a háborúk, társadalmi és erkölcsi válságok, nagy remények és csődöt mondott kinyilatkoztatások közt felnőtt soraink képét.

Van, aki ujjal mutat ránk, hogy hajtsuk már el azt a jogarként kezünkben szorongatott ócska buzogányt. Mi azonban sem joggal, sem buzogánnyal nem hadonásztunk soha. De nem is hagyhattunk úrt a nemzedékek eleven láncolatában. Éreztük azt is, hogy mind több okos és emberséges tekintet fordul felénk. Hogy a tiszta szó ereje kezd felülkerekedni a fölényes gesztusokkal szemben, az elmarás indulatával, az elhallgattatás és elszigetelés fifikáival szemben. Hogy mégiscsak a valóságot feltáró mű lesz a győztes.

Soraink már ritkulnak. Az emlékek felidézése, a sors könnyörtelen végzése-ként, itt is, ott is megszakad. Kiesik a toll a kezéből...

Megkezdte az önéletrajz írását az ötvenes években Szentimrei Jenő, akiről tudtuk, hogy a két világháború közötti látszólagos szélcsend egész szakaszát össze tudná fogni ugyanazzal a színesen és élesen látó szemmel, mint amely egész közírást jellemezte. Szentimrei törekeny egészsége azonban összeroppant, még mielőtt a húszas évek leírásáig eljutott volna.

De hát ki gondolta, hogy már hatvannyolc éves korában itthagya minket? Hogy utolsó művének, életregényének 1957-ben befejezett első kötete több mint öt évet vár valamelyik „sajtószolgálatnál“ a nyomdafestékre. Hogy az *Útkeresés könyve* után a folytatás, a *Megtalált út* csak töredékesen marad reánk, s életének feléig sem jut el benne. Felesége igyekezett befejezni a fennmaradt jegyzetek alapján, hozzájuk fűzve saját életének s a Csinszkához, Boncza Bertukához fűződő barátságának emlékeit is. De nosokára Szentimreirené Ferenczy Zsizi, az erdélyi magyar népdalok és balladák kitűnő előadója is követte férjét...

Abban a meggyőződésben igyekeztem Szentimreit biztatni önéletrajzában a megírására, még a mostoha ötvenes évek elején, hogy minden eddigi művével nagyobb jelentőségűt nyújt majd vele.

Szentimreinek szerkesztői minőségében alkalma volt megismerni széles hullámzásában a húszas és harmincas évek kisebbségi közéletét a színpalak előtt és mögött. Elejétől fogva harci állásban, európai horizonttal és az erdélyi valóságba való mély begyökerezéssel. Jellemzőbbet, leleplezőbbet tudott e kor felszín alatti zajlásából, mint sokan mások. Kitűnő képessége volt az egyéni és a társadalmi fonások felderítésére. Még akkoriban, amikor az ilyesmirt egyaránt üldöztetés járt a többségi hivatalos szervek s a kisebbségi uraságok részéről.

Már a gyermekkor és a serdülőkor polgári dszentrivilágának tükrében érzékelteni tudta, hogyan morzsolnak a történelem malomkövei. A romantika csak az ablakfüggöny csipkefoszlánya nála, amelyen keresztül felvillan egy vesztébe rohanó társadalom önáltatása.

1955 szeptemberében még így dedikálta nekem Szentgyörgyi Istvánról írt könyvét: „B. Lacinak e könyvvel köszönöm meg, hogy sok gondja közt az én gondjaimat is szívén viseli.“ Rá egy évre pedig *Vallomások* című tanulmánykötetével (az áldatlan körülmények folytán) mint „sajnos, vegyes értékű“ könyvével küldte jókívánásait.

Keserősége, hogy a válogatás és maga az újraközlés (nem az ő hibájából) nem úgy sikerült, ahogy szeretete volna, előrevetítette gyöttrődését önéletrajzával kapcsolatban. A könyvet szerkesztő Mikó Imre írta utólag, hogy a referensek és a sajtóbírák elmarasztalták Szentimreit „műltnosztalgiaiban, patriarkális szemléletben, történelemhamisításban“.

Társadalmi igazodását az első világháborút követő forradalmak fergetege tartósan meghatározta anélkül, hogy utópiákba tévelyedett volna. Politikailag a polgári radikális értelmiség táborába került, de bal felé a kaput mindig nyitva hagyta. Költészete később a formabontó expresszionizmusba torkolt, anélkül hogy a múlt klasszikus irodalmi értékeit elseperte volna útjából.

Élményanyagát a társadalmi lajtortja lentjéről és fentjéről egyaránt gyűjtötte, ezért volt ábrázolása másokénál jobban kidomborító. Szakadatlan harcok kiállás volt az útja, mentes minden önáltatástól. Nem hordott szemellenzót, s küzdött minden ellen, ami — mint írta — „elavult hagyomány, megkövesült előítélet, rongyrazás, úrhatnáság, szolgai meghunyászkodás“. A lapulás, az alamuszi félreállítás éppen úgy nem volt kenyere, mint arrivista ágaskodás, a széljárás sunyi lesése. Egész mellet, szilárdan állt ki, amikor a szennyes fasiszta ár növekvőben volt.

A munkásság forradalmi mozgalmával állandó eszmecserét, dialógust folytatótt, eszményi útítárásként, ahányszor megbecsüléssel közeledtek hozzá.

A hitleri területfoglalások nem szédítették meg. A különböző nagyhatalmi döntések hatására nem tagadta meg a Vásárhelyi Találkozó hitvallását, mint mások tették. Amikor 1940 tavaszán sztánai villájában meglátogattam a kommunista párt megbízásából, katasztrofálisnak ítélte a helyzetet minden Duna menti kis nép számára. A Horthy-uralom alatt azok sorában találjuk, akik a szabadságézméket védtek a béke, a testvériség és a függetlenség jegyében. Nem volt hát szükséges elvi vargabetűre a hitleri armada futásakor. Ezredétől elmaradva levetette a tisztí egyenruhát, vállalta a kockázatot, s viszontagságos úton hazajött Kolozsvárra, hogy segítsen az új élet építésében.

Úgy vélte, hogy most már nem a polgári radikálisok balszárnyán, hanem a kommunista pártban a helye. Mások viszont nem így gondolták, mert tévesen úgy tanulták, hogy az osztályharc tovább élesedik a szocialista fejlődés útján. S ki lehet gyanúsabb az útítársak közt, mint egy tisztí egyenruhát viselt entellektüel?

A dogmás, szektás torzítások, ha megviselték is, lelkileg nem tudták szétropantani. Ha másokkal együtt mélyeséges igazságtalanság történt is vele, bizva-biz-

vást hitte, hogy kiderül még. Önéletrajzában kora nagy metamorfózisát igyekezett megírni, az adott lehetőségek közt.

A polgári demokrata értelmiség megnyerése a munkásmozgalom részéről történelmi feladat volt ekkor. Az átértékelés nem jelentette az értékek felforgatását, elvetését még kevésbé, hanem mélyebb kapcsolatok s árnyalati rokonságok felismerését. Így volt ez Miko Imre esetében is; bár több hullámmal — egy nálam is fiatalabb nemzedékből jöve. A harmincas-negyvenes évek feltáráshoz éppen az ő tanúságára volna szükség, aki a gróf Bethlen György-féle Magyar Párt és a báró Bánffy Miklós-féle Magyar Népközösség jogvédő irodájának egyaránt vezetője volt, később az Erdélyi Párt egyik szóvivője. Mint fiatal korában marxista körök neveltje, elsőrangú koronatanú. Annál is inkább, mert ha nem is menett el egy-egy folytatásban velünk, a fasiszta demagógiát mindig elvetette. Szocialista meggyőződéssel kezdte és végezte. Megpróbáltatásai következtében kitört betegsége végzett vele férfikorának teljében. S mint Szentimrei, élete feléig sem jutott el emlékirataiban... Pedig olyan adatok birtokában volt, mint senki más. Hiszen az erdélyi magyarság két világháború közötti hivatalos polgári szerveinek levéltárányaga valamelyik budapesti bankpincének a fenekén hevert. Majd onnan is eltűnt. Bombázáskor vagy ágyútűzben semmisült meg.

A Magyar Párt kétségkívül nem volt mindenestül az a mumus, mint amilyenek a *Magyarpárti Ellenzék* s eleinte a MADOSZ is feltűntette. De nem lehet letagadni azt sem, hogy a Magyar Párt vezetőségének reakciós magja kezdettől fogva a legnemesebb nemzetiségi demokrata indulások szétmorzsolója volt, és számos haladó személységet kényszerített holtvágányra.

Az itt élő magyarságnak sok kárt okozott az a felfogás, amely a megcsappant jövedelmű arisztokrácia mintegy isten kegyelméből való vezető szerepére esküdt, amelyik elfojtotta a parasztság és a radikális értelmiség újra meg újra alapított néppártját s a liberális polgárság törekvését a társadalmilag méltányosabb összetételre a magyar párti vezetőségben.

A demokratizálás szóbeli, futólagos ígérete fejében a polgári ellenzéki csoportokat rendre felszívták a Magyar Párt állóvizei. Kivéve Marosvásárhelyt vagy Temesvárt és néhány más göcot, ahol a szabadelvű elemeknek már elejétől fogva komoly pozíciói voltak a vezetésben.

De lehetett volna teljes képet nyerni a két világháború közötti nemzetiségi életről a munkásmozgalom nélkül? Ha a sáncaljából kikerült munkás Nagy István nem írja meg a maga négykötetes „önéletrajzi regényét”? Még ha néhol nyersen is, néhol éppen a baloldali értelmiség felé szurkálva?

Akárhogy vesszük, kivéve első „mozgalmi” regényeit, Nagy István mégiscsak elsősorban író volt, s csak azután aktivista. Szinte egyedüli a maga nemében az egész magyar nyelvterületen. A munkásmozgalom egyik összekötő láncszeme az antifasiszta törekvések, majd a Vásárhelyi Találkozó és szellemi öröksége felé. Akármilyen egyenetlenül is, de egy páratlan élet képletét nyújtva.

És Kacsó Sándor „önéletrajzi visszaemlékezéseinek” tekintélyes ezerszázötvenoldala? Mi maradt volna enélkül a két világháború közti falu erjedéséből, Benedek Elek „fiainak” harcaiból?

Bennünk, akik a MADOSZ-t építettük, a forradalmi eszmékör mintegy harc közben tisztult ki. Bármennyire is fűjtük a kátét, a gyakorlatban eleven gondolatokkal, kezdeményezésekkel jöttünk, mert nem volt honnan érvényes, kész klisé kapnunk sajátos helyzetünkre. Keserves tapasztalatok révén tanultuk meg, hogy a balosság nem azonos a forradalmisággal. Hogy imminens és permanens világforradalmi álmokban élve nem vihetjük előbbre a dolgok fejlődését.

Már javában benne voltunk a népfronti szövetségi politika gyümölcsöző alkalmazásában, amikor a szélsőjobbról jövő ortvámadások közepette a szélsőbalról jövő kételyek és merevségek is gyengítették sorainkat, pusztá taktikázásnak véve a demokrata erők összefogásának imperatívuszát.

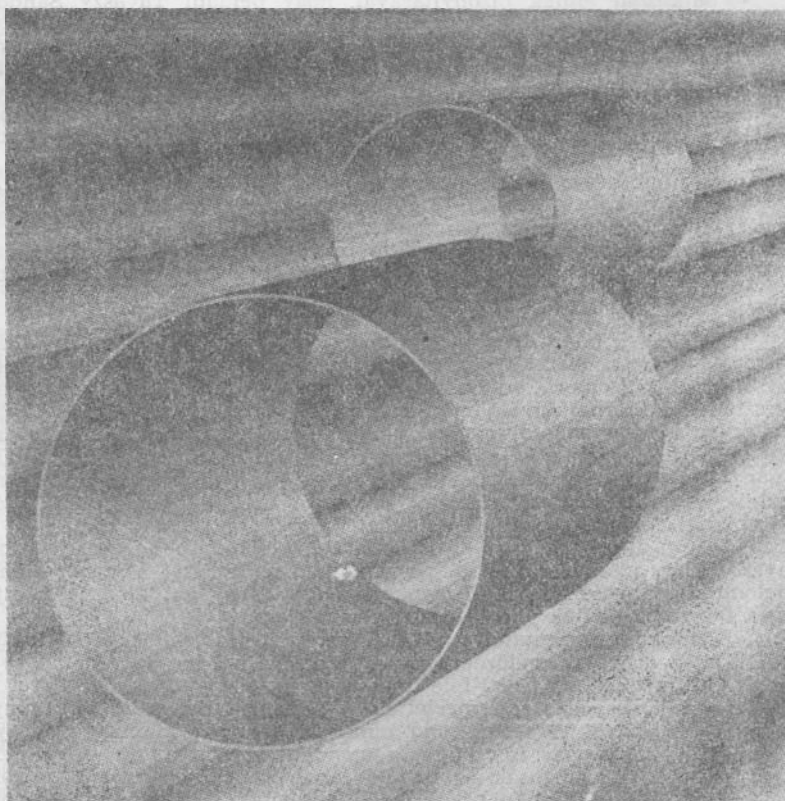
Tény azonban, hogy még mi is, akik a meggyőződés első hevével vállaltuk magunknak a népfrontos harcot, legtöbbször csak azt bírálhattuk, amit a polgárosult Nyugat vészfelhői hoztak. De ami keleten a torzított forradalmi eszmék mögött burjánzó maradiság volt, annak felismerését sokáig a mozgalmi fanatizmus zárta el előlünk. S egy-egy vészkiáltás ha át is villant agyunkon, eszmevilágunk nemegyszer összeszűkült.

Kétségkívül élt bennünk egy alkotó és újító forradalmiság szándéka, a tömegtapasztalatok és a gondolkodás szintéziseként. De sok mindent kell még más világításba helyeznünk mindabból, amit életünk folyamán észleltünk és cselekedtünk.

Úgy érzem mégis, hogy buktatókban és szédületes fordulóknak bővelkedő korunk egyetlen emberséges, áldozatkész és tiszta szándékú forradalmár tapuját sem kell elmarasztalnunk azért, mert voltak utólag tévesnek bizonyult lépései is.

Számunkra, kik a végső célkitűzések eléréseért küzdöttünk, nem volt más alternatíva, mint a kommunisták frontja, amely ha nem is tévelygés nélkül, de magával lendítette a fasiszta téboly és fajirtás ellen tollal és fegyverrel küzdők seregét.

A történetek helyes értékelésének, a jövő jobb útra irányításának ma egyik lényeges követelménye: életünk döntő tényezőinek mérlegre tevése. Így tekinthetjük közéleti szükségletnek egyéni vetületű tapasztalatainkat. Így tehetjük biztosabbá léptünket a történelemben a szocialista humanumért küzdő vonulaton.

Fazakas Tibor: Hengerek